

H. GYÜRKI KATALIN

DOMONKOS KOLOSTOROK - VÁROSTÖRTÉNET - RÉGÉSZET

A budai domonkos kolostor régészeti föltárását 1959-76 között végeztem. Ma a Hilton szálló északi épületszárnya emelkedik a kolostor romjai fölött, megtartván az egykori kerengőt és udvart. A szálló északi és déli épülete között ma is láthatók az egykori gótikus templom szentélyének és hajójának maradványai, a tér felől pedig a XV. században épült torony őrzi az egykori kolostor emlékét. Ásatásomat teljes részletességgel 1981-ben publikáltam¹, de az építkezés befejező szakaszában előkerült még néhány értékes kőfaragvány, melyeket később, 1985-ben² és 1994-ben³ tettem közzé. Most mégis szükségesnek tartom, hogy e témában néhány észrevételt tegyek, részben az általam alkalmazott módszerekkel kapcsolatban, részben az épület periódusainak fölülvizsgálatával kapcsolatos új javaslatokról. Szeretnék rámutatni arra, hogy az oklevelek szövegértelmezése a régészeti eredményekkel való egyeztetés nélkül gyakran tévedéshez vezet. Természetesen ezúttal nem foglalkozom kutatásom minden részletével, hiszen azok megtalálhatók a fent idézett publikációban, csupán arra szeretném fölhívni a figyelmet, hogy a domonkos kolostorok történetében a város története is tükröződik.

A domonkosok Budán 1252-54 között telepedtek le, és 300 év múltán a török hódoltság elől menekültek el. Kolostoruk a hódoltság idején pusztult el, a templom azonban még 1711-ig állott, mikor is a jezsuiták lebontották. A kolostor a középkorban Buda városképét jelentősen meghatározó építmény volt. Ez a kép korszakonként változott. A mi rekonstrukciós rajzunk, melyet

H. Gyürki Katalin - régész, Budapesti Történeti Múzeum

¹ K. H. Gyürky, Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. *Fontes Archaeologici Hungariae*. Bp. 1981.

² Gyürky K., Feliratos sírkő 1289-es évszámmal a budai domonkos kolostorból. *Budapest régiségei* 26. 1985. 247-252.

³ H. Gyürky K., A domonkos rend középkori kolostorai Budán. *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. OMH 1994 121-131.

közreműködésemmel Sedlmayr János rajzolt meg, a XIV. század végének megfelelő állapotát ábrázolja.⁴

A domonkosok prédikáló rendjét 1216-ban alapították azzal a céllal, hogy a városokban terjedő eretnek mozgalmak ellen munkálkodjanak. Európában a XII. században a nagy népszaporulat nagy tömegeket kényszerített földjük elhagyására, s a városok közelében kerestek megélhetést. Ennek következtében a városok területe megnövekedett, hatalmas külvárosok vették körül azokat. A városokon átvonuló kereskedők, zarándokok voltak elsősorban az eretnek eszmék terjesztői. Ezekre az eszmékre elsősorban a szegény, alkalmi munkából élő rétegek voltak fogékonyak. A nyugat-európai városok esetében a domonkos szerzetesek megjelenése már egy kis késésben volt, ezért a pápa szorgalmazta tevékenységük mihamarabbi elkezdését, és ajánlólevéllel küldte őket a városok uraihoz és világi papságához. Koldulórend voltak, akik szigorú szabályaik értelmében földbirtokadományokat nem fogadhattak el, következésképpen eltartásukat a városi polgárságnak kellett vállalni, és elhelyezésükről a világi papságnak gondoskodni egy, már fölszentelt templom vagy kápolna átengedésével. Az első kolostoralapítások gyors egymásutánban követték egymást, és letelepedésük történetében tükröződik magának a városnak is egyidejű rendkívüli fejlődése.

A Magyar Domonkos Tartományt Magyar Pál alapította Bolognából, 1221-ben. Kolostoraik számáról és a rájuk vonatkozó fennmaradt adatokról történeti földolgozások tájékoztatnak. A budai kolostor nem tartozott az elsők közé. Nagyon hiányoznak a kolostor saját okiratai, följegyzései. Ezért építkezéseikről és életükről már csak a föld alatt megmaradt maradványokból lehet tájékoztatást kapni, azonban ezek a források bőségesek, csak értelmezni kellett őket.

⁴ A rekonstrukciós rajzokat Sedlmayr János készítette az ásatás eredményeinek figyelembevételével. A rajzok a kolostort a XIV. század végén ábrázolják, de a nyugati homlokzat még a XIII. századi állapotot őrzi. A templom hajója, a lettnerig még azonos volt a XIII. századi építménnyel, a síkfödém azonban már nem létezhetett, mert a XIV. század végén épített lettner (énekes karzat) már nem fért volna el alatta.

A koldulórendek és ezen belül a domonkosok építészetének bőséges irodalma van, hasznos lexikális adatokat tartalmaznak, de továbbkutatásra nem ösztönöznek. Ezen szakirodalom többsége olyan korban készült, amely még nem igényelte az előzetes régészeti föltárást. A közölt alaprajzok a legutolsó állapotot tükrözik, és nem mutatják a kialakulás periódusait. Fennálló épület esetén a művészettörténet szempontjából értékelt részletek elfedik a kolostor építéstörténetével kapcsolatos kérdéseket. Ezért a budai kolostor maradványainak értékeléséhez a szokványos irodalom mellett más forrást is segítségül kellett hívnom. Volt azonban a hagyományos építésztörténeti irodalomnak egy észrevétele, amelyet egyik-másiktól átvett és megismételt anélkül, hogy annak igazságát ellenőrizte volna. Ez a következő volt: a domonkosok kolostoraikat a városfalak mellé építették. Jóllehet budai kolostoruk is a város fala mellé épült, mégsem volt hihető, hogy erre valamilyen szabályzat kötelezte volna őket. Azért kolostor-alapításaikkal kapcsolatban az első kérdés mégiscsak az volt: mi volt letelepedésük föltétele egy-egy városban? Ők maguk választották-e meg helyüket, avagy elfogadni kényszerültek azt, amit nekik följajánlottak? A városfalak melletti építkezés ellenőrzéséhez nagy segítséget nyújtottak a történeti térképek, melyek közül több példát közöltem eredeti publikációmban. (Ld. 1. sz. jegyzet) Ezekből egyértelműen kiderült, hogy a város falához semmi köze sincs eredeti letelepedésük helyüknek. Firenzében például az 1221-ben letelepedő domonkosok már az 1172-ben épült második városfalon is kívül kaptak helyet. A város gyors megnövekedése itt már megtörtént, a második városfal már a külvárosokat kapcsolta a belső városhoz. Bolognában viszont 1217-ben a külvárosban kaptak helyet. Ezt a külvárost csak később, 1226-ban vették körül fallal. Hildesheimben a város eredeti központi magja körül négy külváros helyezkedett el. Mindegyiket külön-külön már igen korán fallal vették körül. A domonkosok kolostora mindegyiken kívül, de olyan utak csomópontjában épült föl, ahonnan mindegyik városrész megközelíthető volt. Tehát a távolsági kereskedelem is használta. Milánóban szintén már 1158-ban megépült a második városfal, és ezen kívül telepedtek le 1220-ban a domonkosok. Ptuj-ban 1230-ban alapítottak kolostort a város falán kívül, és ezt a területet csak az 1251-ben épült városfal kapcsolta a városhoz. Egyedül Párizsban épült föl kolostoruk a városfal mellé, itt azonban egy zarándokházat vettek birtokba,

amely a Párizsba vezető fő kereskedelmi- és zarándokút kapuja mellett állott. Még további példákat is lehetne sorolni, de már ezekből is látható, hogy nem a városfalnak, hanem a városba vezető kereskedelmi- és zarándokutaknak lehetett döntő szerepe a hely kiválasztásában. Ez a szerzetesek szabad helyválasztása mellett szól, ámde más forrásokból tudható, hogy ebbe a városnak is volt beleszólása. Erre vonatkozóan a várostörténeti irodalmakban találtam választ. Néhány olyan monográfiát néztem át, amelyek a városi levéltárak anyagának lelkiismeretes földolgozása alapján íródtak.⁵ Ezek a monográfiák jóval többet árultak el letelepedésük körülményeiről, mint a koldulórendek építkezéseiről készült kifejezett szakirodalom. Ezekből kiderül, hogy a világi papság nem fogadta kifejezett örömmel az új szerzetesrendet (például Firenzében). A pápa azt kívánta tőlük, hogy egy már fölszentelt templomot engedjenek át annak érdekében, hogy a Rend működését késedelem nélkül meg tudja kezdeni, s mivel a szerzet tagjai mind fölszentelt papok voltak, a napi misézés kötelező volt. A világi papság a pápa akaratának nem szegülhetett ellen, viszont jól jövedelmező belvárosi plébániáiról nem kívánt lemondani, ezért közös megegyezéssel a külvárosok szegény-negyedeinek kevés jövedelemmel rendelkező templomait ajánlotta föl. Bolognában például első helyük egy szőlőhegyen épült templom volt, ahonnan azonban rövid idő múltán más helyre költöztek. Úgy tűnik, hogy a szerzeteseknek és a város papságának közös megegyezésén múltott a végleges hely kiválasztása, ám minden esetben fontos szerepet játszott a kereskedelmi útvonalak és a város szegény-negyedének közelsége.

Egy domonkosrendi történész, aki a pápai bullák szövegértelmezésén keresztül vizsgálta a domonkosok építkezéseit⁶, komoly segítséget nyújtott. Ezekből a szövegekből kitűnik, hogy kezdeti időkben a szerzetesek templomaikat kizárólag saját céljaikra használták, és csak a XIV. század

⁵ R. Davidson, *Geschichte von Florenz*, Berlin 1908. 137. - A. Hessel, *Geschichte der Stadt Bologna von 1116 bis 1280*. Berlin, 1910. 410, 437. - P. Lavedan, *Histoire de Paris*, Paris 1967. 28. - Ph. Wolf, *Histoire de Toulouse*. Toulouse, 1958.

⁶ G. Meersseman OP, *L'architecture dominicaine au XIIIe siècle. Législation et pratique*. Archivum Fratrum Predicatorum. Tom XVI (1946) 136-190.

elejétől kezdve engedték meg nekik, hogy az istentiszteletekre a város polgárságát is beengedjék. Több korai templomuk esetében - köztük a budai templomban is ez ad magyarázatot arra, hogy megelégedtek a rövid szentéllyel, illetve egy külön szentély nélküli építménnyel, és csak 1300-tól vált szükségessé egy nyújtott szentélyben elkülöníteni a szerzeteseket a hajóban helyet foglaló világiaktól.

Mint korábban említettem, Nyugat-Európában mire a domonkosok megkezdték működésüket, a városok gyors növekedése már befejeződött. Nem így történt a közép-európai kisebb országokban. A nagy demográfiai hullám következtében tömegesen jelentek meg itt is telepések már a XII. század második felében. Az uralkodók szívesen befogadták őket, mivel gazdaságilag is és társadalmilag is magasabb rendű városi kultúrát honosítottak meg. Közép-Európa országaiban: Cseh-, Lengyel- és Magyarországon a szórvány településekből kis késéssel a XIII. század első felében alakultak városok. Például a lengyelországi Krakow, Gdansk és Poznan, Budával egy időben, a XIII. század közepén lett város és a várossá alakuláskor telepedtek meg a domonkos szerzetesek is. Az uralkodók nem a "zöld mezőben" jelölték ki alapítandó városaik helyét, hanem több kisebb település összevonásával olyan helyeken, ahol az életfeltételek már biztosítottak voltak. Az említett lengyelországi városok mindegyikében már a XII. században volt egy különálló kereskedő-település. Később, midőn az új város alapítását elhatározták, ezeknek a településeknek plébániatemplomait adták át a domonkos szerzeteseknek, az új város pedig új plébániatemplomot kapott. Mindhárom városból ismeretes ezeknek a templomoknak a titulusa is a domonkosok előtti időkből. Megjegyzendő, hogy Poznan Budához közeli időpontban, 1254-ben három kis településből alakult várossá, szintén uralkodói akaratból. A betelepülők minden városban szabályos alaprajz szerint építkeztek. Néha a város a régi, szabálytalan település mellé épült, és a kettő jól elválik egymástól, máskor a korábbi települést elbontották, mert föléje épült a város.⁷ Budán ez utóbbi történt.

⁷ Histoire de Pologne, Warszawa 1971. 108. - A. Zbierski, The Early-Mediaeval Gdansk in the Light of Recent Researches. L'artisanat et la vie urbaine en Pologne médiévale. Warszawa 1962. 429, - J. Zak, L'établissement sur la rive gauche de la Warta dans la région de l'église St. Gothard a Poznan au haut Moyen-Age. U.a. 469.

Buda város alapítása és a domonkos szerzetesek egyidejű letelepedése a közép-európai mintát követte. Buda esetében a régészeti kutatások megmagyarázzák a város helyének kiválasztását. A domonkos kolostor alatt és a közvetlen környezetében ugyanis a sziklafelszín gödreiben vékony, kőből rakott alapfalak kerültek elő a kolostor építését megelőző időből. Fölöttük a vastag koromréteg arról árulkodott, hogy a házak fölépítménye vagy fából volt, vagy favázás volt.⁸ A maradványokból teljes házalaprajzot már nem lehet rekonstruálni, de az megállapítható, hogy több periódusban épültek, mivel elhelyezkedésük a házak egyidejűségét nem teszi lehetővé. Történészeink már korábban is föltételezték, hogy az a magyar népesség, amely az egész középkor folyamán a Várhegy északi végében lakott, korábban települt ide, mint a hegy középső szakaszát birtokba vevő németek⁹, de fölköltözésüket 1243 körüli időre határozták meg, és okát a tatárok visszatérésétől való félelemben jelölték meg. Györffy György a Budapest Történetének első, 1973-ban megjelent kötetében a következőket írta: "A Várhegyen lévő településre a tatárjárás előtti időből nincs adat, nem is tartjuk valószínűnek, hogy a fáradtsággal megközelíthető, víz-hiányos hegytetőre a síkot, völgyet és vizet kedvelő magyar lakosság megtelepült volna, amíg a szükség nem hajtotta."¹⁰ Ezt a nézetet cáfolja Holl Imre 1966-ban megjelent könyve¹¹, amely 40 kút helyét rajzolja meg. Azóta a kutak száma növekedett, többet föltártak közülük. Csak a térképre kell néznünk, hogy lássuk számos kút, azon utcák alatt helyezkedik el, amelyeket a város alapításánál jelöltek ki a német telepések, és azóta is ezeket használjuk. A kutak tehát megelőzték a város alapítását. A föltárt kutak leletei, vagy a föléjük épült házak helyzete arra mutat, hogy e kutak többségét a XIV. század végén, vagy a XV. század elején már betemették, mára pedig, aki nem ismeri a régészet eredményeit, annak számára a Várhegy víztelennek

⁸ H. Gyürky K., Buda településének kezdete a régészeti adatok alapján. *Arch.Ért.* 99. (1972) 33-46.

⁹ Fügedi E., Középkori magyar városprivilegiumok. *Tanulmányok Budapest múltjából.* 14. (1961) 78-79.

¹⁰ Györffy György., Budapest története az Árpád-korban. *Budapest Története I.* Budapest, 1973. 298.

¹¹ Holl I., *Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda.* *Studia Archaeologica IV.* Budapest, 1966.

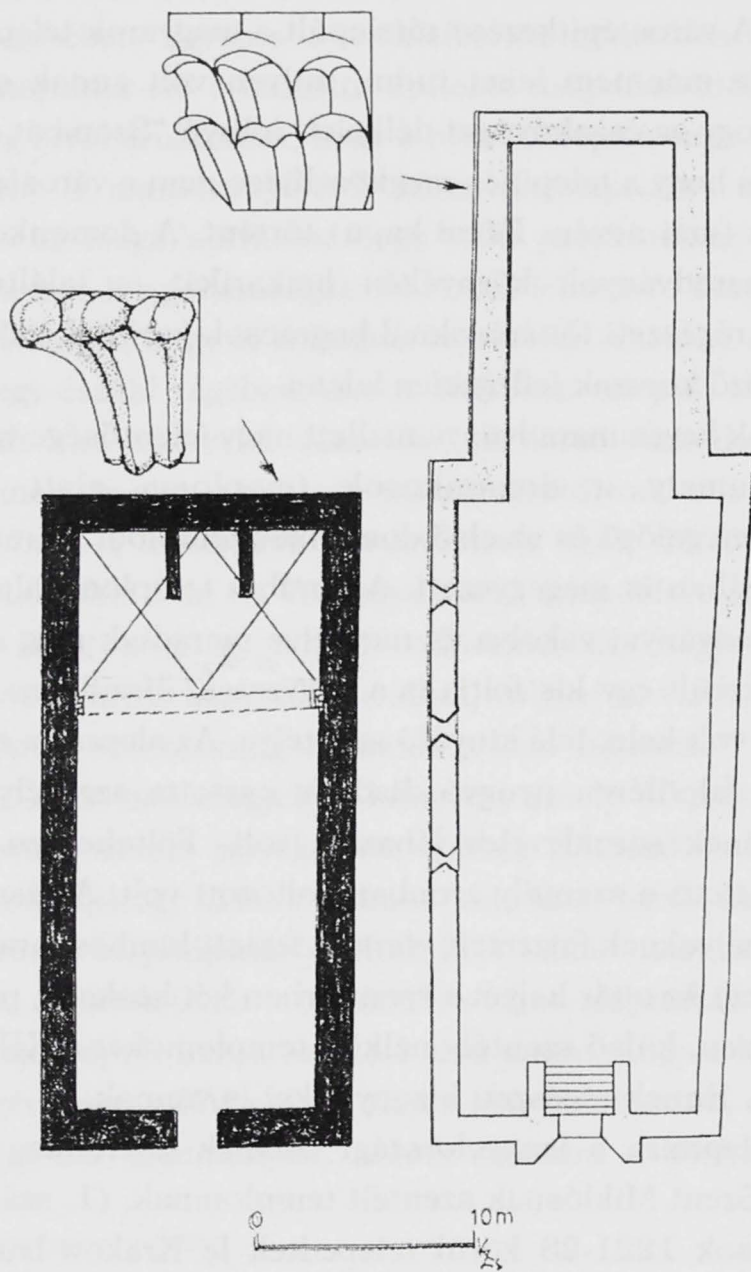
látszik. A város alapítása előtt azonban bőséges vízellátása volt. A német telepesek itt is szabályos alaprajz szerint, párhuzamos utcák mentén építették föl kőházaikat. A Várhegy sajátos alaprajzának korlátai között is fölismerhető a tervezettség. A város építkezése rátelepült a magyarok településének lebontott házaira. Ma már nem lehet tudni, milyen volt annak szerkezete. Csak föltételezzük, hogy az északnyugat-délkeleti irányú "Szombat piac" már akkor is létezhetett, és hogy a település megközelítése nem a városfallal együtt épült Szombat kapun (mai nevén: Bécsi kapu) történt. A domonkos kolostor alatt előkerült házmaradványok környékén hajkarikát is találtunk. Az északi oldalon végzett régészeti föltárásoknál bográcsok kerültek elő.¹² Ezek a városi kultúrát megelőző korszak jellegzetes leletei.

A korai házak kevés maradványa mellett nagy jelentősége van annak a korai templomnak, amely a domonkosok temploma alatt került elő. A domonkosokat megelőző és az első domonkos templom mérete szélességében is és hosszúságában is megegyezett. A korábbi templom fölmenő falának 50 cm. magas maradványai vakolva és meszelve maradtak meg az északi és déli oldalon, és előkerült egy kis föltja is a négyzetes, díszítetlen téglákból rakott padlónak. Nem volt kelet felé kinyúló szentélye. Az alaprajza egyszerű téglalap volt. Belül két falpilléren nyugvó diadalív osztotta szentélyre és hajóra. A diadalív pilléreinek sarokleveles lábazata volt. Föltehetően a hajónak sík-mennyezete lehetett, a szentély azonban boltozott volt. Az ásatásnál előkerültek konzolok, melyeknek fejezeteit vörösre festett bimbós faragvány díszítette. (Ld. 3.sz. jegyzet) Az oltár helyét a szentélyben két keskeny, párhuzamos alapfal jelölte. Az ilyen, külső szentély nélküli templomokat a XIII. század elejére határozzák meg. Ennek régészeti bizonyítékai is vannak.

Ilyen volt az alaprajza a lengyelországi Gdansk domonkos temploma alatt föltárt korábbi Szent Miklósnak szentelt templomnak. (1. számú melléklet)

A domonkosok 1221-23 körül telepedtek le Krakow-ban, a kereskedők településének Szentháromság tiszteletére szentelt hasonló alaprajzú temploma

¹² Bencze Z., Újabb beszámoló a Hadtörténeti Intézet és Múzeum udvarán folyó ásatásról. Hadtörténeti Közlemények (1987) 791-806.; - Bencze Z., jelentés a Hadtörténeti Intézet és Múzeum udvarán 1987 végéig folyt ásatásokról. Hadtörténeti Közlemények (1988) 178-195.

Á DOMONKOSOKAT MEGELŐZŐ, ÉS AZ ELSŐ DOMONKOS TEMPLOM ALAPRAJZA A HOZZÁJUK
TARTOZÓ PILLÉR-FEJEZETEKSEL. – 1. SZ. MELLÉKLET

mellé. Prágában, az 1226-ban érkező szerzetesek saját templomépítményét több templom is megelőzte. Ezek közül az utolsónak volt hasonló alaprajza.¹³ A domonkos szerzeteseknek átadott templomoknak tehát már a XIII. század elején állnia kellett, sőt valószínűleg már a XII. század végén fölépültek. Ami pedig a szentély boltozatának konzolfelvezetéseit illeti, ezek még ki sem nyílt bim-bók, ezért a XIII. század elejénél nem lehetnek későbbiek. Példaként említeném a csehországi püspökvár: Horsovsky Týn oszlopfelvezetéseit.¹⁴

A domonkosok budai Szent Miklós temploma alatt föltárt korábbi templom minden bizonnyal már állott a XIII. század legelején, és a Várhegy északi végében a magyarok által lakott település temploma volt. Összetartozásukat bizonyítják a templom közelében előkerült házmaradványok. Ez a község jóval a tatárjárás előtt már létezett, lakóit nem a tatárok visszatérésétől való félelem hajtotta föl ide, hanem a jó életfeltételek, és föltehetően a népszaporulat is, amely a Duna jobb partján Óbudától kezdve sorra létrehozta településeit. Az analógiák azt sugalmaznák, hogy a Szombat piac is már korábban sűrűn látogatott helye volt a kereskedőknek, de erre bizonyítékunk nincs. Találtunk ugyan nagy mennyiségben, olyan importált árukat, amelyeknek legközelebbi analógiáit Görögországból (Bizánci Birodalom területe) a XII. század közepéről ismerjük, de egyenlőre ezeket a XIII. századon belül nem tudjuk az első, vagy a második felére meghatározni. Tehát a domonkosok vonzódása a kereskedő településekhez - amint azt más városokban megfigyeltük - Budán még nem bizonyítható.

A tatárjárás után Buda városát alapító király (IV. Béla) 1252-ben a Bolognai Capitulum Generalén hívta be a domonkos szerzeteseket, és a kor szokása szerint ezzel a gesztussal járhatott együtt a Várhegyen álló kis templom átadása is azzal a meggondolással, hogy az épülő új város úgyszólván új plébánia-templomot kap. Hogy a magyar község lakóit ez nem elégítette ki, az

¹³ Stankiewicz J. - Szermer B., Gdansk/Rozwoj urbanistyczny i architektoniczny oraz powstania zespołu). Warszawa 1959. - Huml V., Kostel Sv Klimenta na Novém městě pražském ve svetle historickoarcheologického výzkumu. Archaeologia Pragensia (1987) 157-254. obr. 35-36, 38-40.

¹⁴ Durdik T., Kastellburgen des 13. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Praha 1994, 199-212. Abb. 222-223.

megnyilvánult abban, hogy igen rövid idő múltán, már 1257 körül¹⁵, új saját templomot építettek, melyet Mária Magdolna tiszteletére szenteltek föl. Miután régi templomuk előkerült a régészeti föltárásnál, fölismerjük oklevél-szövegekben titulását is. Két oklevél maradt fenn, amelyeket korábban helytelenül értelmeztek. Az egyik 1247-ből származik. Ennek szövege nevet még nem említett, csak egy “új Buda-hegyi” templomot. (“Novi Montis Budensis”) Egy második, 1248-ból már nevet is említ: “Ecclesia Beate Marie de Novo Monte Budensi”¹⁶. Tehát Mária tiszteletére szentelt templom volt.

Györffy György a Budapest Története (1973) első kötetében ezt a templomot egyértelműen a Nagyboldogasszony templommal azonosította¹⁷, és ezzel annak építését 1247-re valószínűsítette, holott ez ellentmond egy másik oklevél szövegének, amely a Nagyboldogasszony templomot 1255-ben még csak “építtendőnek” (construenda) nevezte.¹⁸ Néhányan ugyan már korábban is hittek egy korai templom létezésében¹⁹, de ezt a Nagyboldogasszony templom alatt vélték megtalálni. Mára nyilvánvalóvá vált, hogy ennek a templomnak a domonkos templom alatt kellett előkerülnie.

A magyarok új plébánia-templomának, a Mária Magdolna templomnak több mint egy évszázadig tartó vitája volt a Nagyboldogasszony templommal adófizetés ügyében. Ez utóbbi ugyanis leány-egyházának tekintette a Mária Magdolna templomot.²⁰ Véleményem szerint ennek a vitának az volt az eredete,

¹⁵ Schier X. P., Buda Sacra. Viennae 1774. 25. 1257-ben a Mária Magdolna templomnak már adót kellett fizetni a Nagyboldogasszony templomnak.

¹⁶ Budapest történetének okleveles emlékei. Szerk.: Gárdonyi Albert. Budapest, 1936. 48. (1247-ben kiadott oklevél) - Ua.: 48-49. (1248-ban kiadott oklevél)

¹⁷ Györffy Gy., Budapest történetét az Árpád-korban. Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. Budapest, 1973. 299.

¹⁸ Budapest történetének okleveles emlékei. Szerk.: Gárdonyi A. Budapest, 1936. 54.

¹⁹ Némethy Lajos, a Nagyboldogasszony templom monográfusa és Schulek Frigyes, aki a templomot újjáépítette. Gerevich László, Budapest művészete az Árpád-korban. Budapest Története. I. Bp. 1973. tanulmányában arról írt, hogy Schuleknek a restaurálás alkalmával végzett ásatása során sikerült egy korábbi templomból származó, másodlagosan beépített köveket találni.

²⁰ Az első adat 1257-ből maradt arról, hogy a Nagyboldogasszony adót követelt a Mária Magdolna

hogy mindkettő a régi Mária templom jogutódjának tekintette magát. A Nagyboldogasszony templom, mint plébánia, a Mária Magdolna pedig természetes úton. Számukra csupán egy épület cseréje történt bizonyos kényszerítő körülmény hatására. Számukra nem jelentette az építkezéssel járó néhány évi megszakítás azt, hogy a község új templomot kapott volna. Ismeretes, hogy az újonnan betelepített németek, akik városi jogot is kaptak, elnyomták a már korábban ott lakó magyarokat. Ez egyházi téren is érvényesült. Tudjuk, hogy jogaikat csak a XV. század végén tudták érvényesíteni. A két templom vitája is mutatja, hogy a magyar község egykori önállóságának elvesztésébe nem tudott egykönnyen beletörődni. A Mária templom átadása a domonkosoknak IV. Béla király részéről a pápának szóló gesztus volt, hatalmi szóval történt, s a hatalomnak nem szokása a lélektani következményekkel számolni.

A domonkosok kolostoralapítása és a várostörténet így függnek össze már a korai időszakban is. Természetesen később is összefonódott a kolostor története a városéval, olykor az országgal is. Például az Árpád-ház kihalásának idején, az azt követő trónöröklési viszályokban a domonkosok az Anjouk mellé álltak. Ennek köszönhetően lett kolostoruk a tartomány központi kolostora, és itt helyezték el a tartomány főiskoláját is. Ez pedig a kolostor építkezéseiben jelentős változást hozott. Nem sorolom tovább a példákat, mert jelen mondanivalómnak ez nem célja. Publikációim megjelenése óta újabb részletek keltették föl a figyelmemet. Publikációimban nem foglalkoztam a domonkosok letelepedését megelőző Mária templom lebontásának kérdésével. Nem volt kérdéses, hogy az 1254 évi Nagykáptalant a domonkos templomban tartották, és itt volt IV. Béla fiának V. Istvánnak esküvője is a kunok fejedelmének leányával. Kérdés, hogy melyik templomban? Erre nincs adat. Fölmerül azonban a kérdés, hogy álló, fölszentelt templom átengedésének mi értelme lett volna, ha azt a templomot azon nyomban lebontják? Célszerűbb az építkezéseket egy álló templom mellett a lakóépület célját szolgáló kolostorral

templomtól. Mint azt 15. sz. jegyzetünkben is megírtuk, ez az első adat a magyarok újabb templomának létezéséről. - 1390. dec. 1. évszámmal kiadott oklevél az adófizetés tárgyában: Budapest történetének okleveles emlékei. III. Szerk.: Kumorovitz L. Bernát. Bp. 1987. 50-51.

A BUDAI DOMONKOS TEMPLOM ÉS KOLOSTOR NYUGATI HOMLOKZATA 1300 KÖRÜL.

SEDLMAYR JÁNOS REKONSTRUKCIÓS RAJZA – 2. SZ. MELLÉKLET

kezdeni. Egy apró régészeti lelet jelentőségének új értékelése az első domonkos templom fölépítésének idejét valamivel későbbi időpontra valószínűsíti - a XIII. század végére, illetve a XIV. század első éveire. A domonkos templom szentélyében Gerevich László és Holl Imre végeztek 1958-ban rövid ásatást. Ekkor az első domonkos templom nyújtott szentélyének terrazzó-padlója alól előkerült egy apró üvegtöredék, egy velencei minőségű kristályüveg faltöredéke kobaltnék csepp-díszítéssel. (Ld.: 1. sz. jegyzetben idézett publikáció 18. képe). A budai régészeti föltárások nagymennyiségű üvegleleteinek vizsgálata során kiderült, hogy a velencei üvegek 1300 körül kezdtek érkezni Magyarországra, tehát az első domonkos szentély építése, de legalább a befejezése csak 1300 körül történhetett meg. Maga az a tény, hogy az első szentély már nyújtott volt, megfelel annak a pápai elrendelésnek, amelyet korábban már idézett domonkos történész a pápai bullákból kiolvasott, ti., hogy a pápa 1300-tól kezdve engedte meg a domonkosoknak, hogy templomaikba világi hívőket, a város polgárait is beengedjék, és számukra istentiszteletet celebráljanak. Ekkor vált szükségessé, hogy a hajóban elhelyezkedő világiakat elválasszák a szentélyben elhelyezkedő szerzetesektől. A nyújtott szentély mérete lehetővé tette, hogy a kolostor főiskolájának föllálítása után (1305-ben), a megnövekedett szerzetesi létszámot is befogadja. Visszatérve eredeti kérdésünkre, tehát úgy gondolom, hogy a régi Mária templom fogadta a Nagykáptalant 1254-ben, és még addig állt, amíg a XIII. század vége felé el nem kezdődött a saját templom építése.

Igazán csak a régészeti kutatás nyújt segítséget a kolostorok építési periódusainak igazi megismerésére. A hagyományos építészeti irodalom erre nem ad lehetőséget, mert a kolostort mind alaprajzában, mind pedig fölépítményét tekintve a legutolsó periódusában mutatja be. Föltehetően minden kolostor esetében a helyi körülmények határozzák meg, hogy a jellegzetes és hagyományos kolostoralaprajz mikor alakult ki. A budai kolostor föltárásánál igen sok periódus mutatkozott, és nem volt könnyű feladat ezek időrendi szétválasztása. Templomuk korai periódusa fölötti jelen elmélkedésem némileg megváltoztatta a kolostorépülettel kapcsolatos korábbi megállapításaimat. Egy korai kolostorépület maradványai félreérthetetlen bizonyítékkal szolgáltak arra nézve, hogy ezt az épületet az 1305-re fölépített főiskola miatt kellett lebontani. Helytelen volt azonban ennek az épületmaradványnak erőltetett

kapcsolatba hozása a kerengőudvarral, a későbbi északi kolostorszárnnal. Ez egy egyszárnyú épület volt, amelyet a Budán letelepedő szerzetesek az álló és részükre átadott Mária templom északi oldala mellett fölépítettek. Kezdetben tehát nem volt még meg a jellegzetes kolostoralaprajz. Ezért ennek az épületnek elbontása után, a XIV. században épült kolostor rendelkezett csupán a hagyományos elrendezéssel. Föltételezhető, hogy a magyar község szerény házai még álltak, midőn a kolostor egyetlen szárnyból álló épülete fölépült. Az ismert kolostor alaprajz kialakulásának hosszú folyamatát máshol is meg lehet állapítani, természetesen csak ott, ahol részletes föltárás történt. Magam a kánai bencés kolostor föltárásánál is hasonló tapasztaltam. Kezdetben a szerzetesek létszáma még nem igényel nagyobb, és a szerzetesek elhelyezésének sürgőssége is ok. A továbbépítést viszont az anyagi lehetőségek, a fönntartók bőkezűsége, vagy szűkmarkúsága szabja meg.

Az sem egyedül a budai domonkos templom sajátossága, hogy alatta korábbi templom került elő, de az már jellemző, hogy ez a templom még működött, midőn birtokba vették, és ez az átvétel hatalmi szóval történt és örömünkre szolgál, hogy ezt bizonyítani is lehet. (2. sz. melléklet)